

הנכונה 'נתנו לו' והיינו בית דין, (כמפורש כאן ברבנו גרשום, ולעיל פב: ברשב"ם), ורצה לומר שפישרו ביניהם ע"י בורות וכד', דמאחר שהווקקו לב"ד, בית דין עושים מתחילה כראוי וכהוגן ונותנים מן הצד כדי שיוכל להכניס תגרין וכו' ולא יבואו כל יום לידי ויכוחים. ועל כן לא מדובר במשנה על נתנו לו באמצע, כי אין ב"ד עושין כן. ובנתן לו בעצמו דרך מן הצד, נראה שדינו כבאמצע, דהרי ברישא דמתני' לא נאמר באמצע דווקא. (בדרך טובים)

'בית הקילון' — על שם הכד ששואבים בו שם, המכונה גם 'קלת', (זכדה על שכמה' מתרגמינין: 'וקולתה'. והוא כינוי כללי לכלי שיש לו בית קיבול — 'זרק לה לתוך קלתה' וכו'), שלא כאמת מים שמושכים ממנה לשדות. (עפ"י הגהות ר"ג לפשיץ)

דף ק

'אמר רב גידל אמר רב: כגון שאבדה להם דרך באותה שדה. אי הכי אמאי אמר רבה בר רב הונא אמר רב אין הלכה כר"א?...' — ואין לומר שכוונתו 'אין הלכה כר"א' — במה שבררו הרבים לעצמם, כי מן הדין שבעל השדה יבור להם או יביאו ראייה ויטלו — לא היא, שמסימת הלשון משמע שפסק שאין לו דרך בכלל, שאל"כ היה לו לומר 'אלא בורר הוא להם'. (עפ"י רשב"א)

'וטעמא מאי? משום דרב יהודה דאמר רב יהודה מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו...' — המהרש"ל פרש, ששאלת 'טעמא מאי' מתייחסת גם לר' אליעזר, מאחר שאינו מדבר באבדה להם דרך (לדעת רבה בר"ה), הלא גזילה היא ביד הרבים, וכמו ששאלו לעיל. ותרצו, משום דרב יהודה, כלומר, כיון שבררו מעצמן וידע ושתק, הרי זו כמחילה. אבל במשנה שנתן להם הדרך מרצונו — הכל מודים שאסור לקלקלו והרי זו מחילה ממש. ומה ששאלו 'ור' אליעזר, רבים במאי קנו ליה?' — אמנם תחשיב שתיקתו כמחילה, סוף סוף במה יזכו הרבים שלא יוכל לחזור בו. או אפשר שכך השאלה: כיצד אתה מחשיב שתיקתו כמחילה, והלא לא עשו מעשה קנין, ומה בכך שבררו.

(א). וע"ע במהרש"א. ואמנם הראשונים לא פרשו כן. ואף יש שגרסו להדיא 'מתניתין טעמא מאי' — ע' רשב"ם; שו"ת הרשב"א ח"א אלף קנב.

ובהגהות 'מלא הרועים' כתב: 'ודברי רש"ל נכונים ומיושבים ע"ז כמה קושיות בסוגיא למעיין'.

ב. שיטת בעל המאור, דלא כשא"ר, שגם לדעת רבה בר"ה, משנתנו אליבא דר"א דאית ליה 'אסור לקלקלו' אף בכונן מחילה בטעות, אבל להלכה קי"ל כרבנן ואין אומרים 'מיצר שהחזיקו...' אלא במחילה גמורה, אבל בנידון משנתנו — מה שנתן לא נתן, וחזור אליו.

ג. מש"כ רשב"ם על 'מיצר שהחזיקו בו רבים', שעשו מעשה בגוף הקרקע, להתיקנו להילוך — אפשר שכוונתו לחכמים דפליגי אר"א דלא קנה בהילוך, אך שטח שכל יעודו להילוך, הוי כשביל של כרמים דסגי בהילוך גרידא לכו"ע. וע' בשו"ת הרשב"א ח"א אלף קנב ושו"ת רשב"ש ד. וע' ב'פתחי תשובה' חו"מ שעז — פרטים נוספים).

'אמר ר' אלעזר: מ"ט דר' אליעזר, דכתיב 'קום והתהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך

אתננה'. ורבנן, התם משום חביבותא דאברהם הוא דקאמר ליה הכי, כדי שיהא נוח לכבוש לפני בניו' — כתב הרמב"ן ז"ל (בפירוש התורה — לך, יב.ו. וע"ע במה שכתב בסדר ויחי — מט,כב): 'אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב, והוא ענין גדול, הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה, ואמרו 'כל מה שאירע לאבות סימן לבנים'... ודע כי כל גזירת עיריין כאשר תצא מכה גזירה אל פועל דמיון, תהיה הגזרה מתקיימת על כל פנים, ולכן יעשו הנביאים מעשה בנבואות, כמאמר ירמיהו שצוה לברוך... ולפיכך החזיק הקב"ה את אברהם בארץ ועשה לו דמיונות בכל העתיד להעשות בזרעו. והבן זה'.

(וגמרא ערוכה שבכאן מורה על ענין זה — כפי שכתב הגאון רי"ד בכר בספרו 'דברי אמת' — מובא ב'פתח עינים' כאן. וע"ע ריטב"א; הגהות הר' גדליה לפשיץ שבסוף המסכת.

עוד בענין הילוך דאברהם — ע' 'פרשת דרכים' — דרך האתרים, א; 'בית ישי' ב, ובהשמטות שבסוף הספר, עמ' תקט. וע' משך חכמה — חקת, עה"פ לא נעבור בשדה ובכרם).

(ע"ב) 'זוכיין ארכן ארבע אמות' — נחלקו ראשונים במידת ארכו של אדם ממוצע — האם היא שלש אמות, (והזוכיין ארבע, כדי להכניס את הארון שם), או רק עד כתפו יש ג' אמות. (וזה שאמרו (עירובין מה). שמקומו של אדם ד' אמות — היינו כשפושט ידיו למעלה). (ע' רשב"ם, תוס' ורמב"ן כאן; תוס' שבת צב סע"א; עירובין מה. ד"ה גופו).

יש שכתבו ('מנחת ברוך' לגר"ב מקרניק — או"ח עה; 'עלה יונה' לגר"י מרצבך, עמ' קכט-קל. וע"ע 'שיעורין של תורה' לגר"י קניבסקי, ד; 'שיעורי תורה' לגרא"ה נאה, ו) שבדאי אין לבאר מחלוקתם על שיעור גובה האדם, שלא מסתבר שיחלקו בדבר הנראה לעין. ועוד תמוה לשיטת הסוברים שהאמה שיעורה 48 ס"מ, לדעת הסוברים (רשב"ם; רמב"ן; וכן דעת הראב"ד בפרושו לתורת כהנים; וכן דעת המאירי (שש"ת ד,ב); וכן נקט לעיקר בתשב"ץ ח"א יז, (וצ"ל שם 'הרמב"ן' ולא 'הרמב"ם'); וכן משמע בשו"ת הריב"ש (רצה), שנקט שיטה זו כעיקר), ששלש אמות כוללות את הראש, כיצד יתכן שגובה האדם הממוצע הוא 1.44 מטר! וכי ננסים היו אבותינו? אתמהא. אין לנו כי אם לבאר שמחלוקתם מהי מידת ארכה של האמה; גובה האדם הבינוני ידוע וקבוע בערך, ונחלקו האם האמה של תורה היא כשליש גובה כתפיו או כשליש כל קומתו. ומחלוקת זו תואמת עם שתי השיטות הידועות בחישוב האמה.

וה'חזון איש' (בקונטרס השיעורין, ע) כתב לדחות ראייה זו, ולדעת כולם האמה היא זו 'הגדולה' (כ-60 ס"מ לשיטתו), ומחלוקת הראשונים היא איזו קומה נקטו חז"ל בלשונם לכנות את האדם הכללי, ויכול להיות שגובה האדם התקטן במשך הדורות, (ואפשר שחכמים שקבעו את השיעור, לא נקטו הבינוני שבדורם אלא בינוני של כל הדורות), ואמנם מן השיטה הסוברת שג' אמות כולל את הראש, מוכח שאין האמה 48 ס"מ, שהרי לפי"ז נקטו חכמים את הננס שבדורנו, וכל שכן שהוא ננס הדורות ואינו בינוני.

(א). לפי השיטה שהאמה קרובה ל-60 ס"מ, ולשיטת התוס' שג' אמות יש עד הכתף, יצא שאדם כזה הינו בעל קומה מופלג ואינו בינוני בקומתו. ועל כך דנו האחרונים לומר שגובה האנשים התקטן, כאמור. (וע' באריכות בספר 'שיעורין של תורה'). ולהפך, לשיטה שהאמה 48 ס"מ, על כרחנו לומר שגובהו הכללי של האדם גדל, והנחה זו אינה מסתברת לחזו"א, וזו הוכחתו הנ"ל.

וע' בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סו. וע"ש באו"ח ח"א קלו), שדן לענין גודל האגודל, וכתב שכיון שאפשר שיהא שינוי בין הדורות, אפשר שיהא השינוי לשני הצדדים. ואולם כתב שם שמסתבר שלא היה שום שינוי מדורות שבזמן משה וזמן הגמרא וזמננו, ותמה כיצד תיתכן מחלוקת כל כך רחוקה בין הפוסקים בדבר הזה.

עוד על מידת גובהו של האדם — ראה בספר 'מדות ומשקלות של תורה' (לר"י וויס הי"ו) — פרקים פא פב. ואולם, לענין הלכה, כתבו הפוסקים שהקובע היחיד בחישוב מידת האמה ושאר מידות השטח, היא מידת האגודל של הבינוני שבכל דור ודור, ולא מידת האמה של האדם הממוצע בקומה. (והרי שני הדברים אינם חופפים, שהבינוני בקומתו לאו דוקא בינוני באגודלו). — ע' בחזון איש שם ובקובץ אגרות ח"א קצד קצה, ובשו"ת אגרות משה שם.

ג. ע' בבאה"ל (ר"ס תרלג) לענין חישוב גודל האגודל, שהוא מאיש בינוני הממוצע באבריו, ולא רך בשנים אלא זה שהגיע לתכלית הגידול והוא בן ל"ה שנה או יותר. ומסתבר שהוא הדין לענין גובה האדם. (ולכאורה היה מקום ליישב את שיטת הסוברים שהאמה 48 ס"מ — עם שיטת הראשונים שג' אמות כוללים הקומה כולה, שהם מחשבים את הממוצע של כל מין האדם, מתינוק בן יומו, ועד זקן כפוף קומה, וכן טף ונשים, ולכך יצא להם הממוצע נמוך בהרבה מהאדם הבינוני בשיא גידולו. אלא שמן האחרונים הנ"ל נראה שהבינוני בפשטות שאין הדבר כן. ודמי קצת למחלוקת ר' יהודה ור' יוסי (כלים יז,ו) כיצד לשער ביצה, אם ביצה בינונית או מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות וכו').

ג. עוד בענין חישוב גודל האמה בנוגע למשנתנו — הנה קטע מתוך מכתב מהגרי"י קניבסקי זצ"ל: 'אולי ידוע לפא"מ (-לפאר מעלתו) כמה בממוצע אורך הכוכין הנמצאים שמלפני אלפיים או אלף ות"ק שנה, אשר לפי"ז נוכל לעמוד על שיעור האמה על פי מה שאחז"ל כוכין ד' אמות. אני ניסיתי לכתוב למחלקה ארכיולוגית של האוניברסיטת וילא קיבלתי תשובה, אולי אפשר לפא"מ לברר זה אם ע"י הטלפון אם במכתב, בוודאי לא ימנע טוב'. — מובא ב'עלה יונה' עמ' קלד.

ד. בענין טומאת קבר סתום — ע' במובא בנוזר נג-נד — חוברת ב).

ענינים ופרפראות

(ע"ב) 'אמר רבי יהודה: ביהודה בראשונה לא היו פוחתין...' — מצאנו בכמה מקומות מאמרי ר' יהודה על מנהגים / דרכי חיים / מאורעות שהיו ביהודה על מלכות יהודה. עיין עוד: שבת קמא: עירובין ס. פסחים מב. נה. כתובות יב. סנהדרין יב וע"ש בריש פרק חלק. (מתאים למורגל בפניו שר' יהודה 'ראש המדברים בכל מקום' מייצג תמיד את שבת יהודה ובחינת המלכות). (עפ"י 'בדרך טובים').

'אין פוחתין משבעה מעמדות ומושבות' — הנה בריש קהלת מוזכרים ז' הבלים, אבל בסוף קהלת שמדבר ממש בסוף כל האדם, 'וישב העפר אל הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה', סמוך לו 'הבל הבלים... הכל הבל' — ד' הבלים. ולולא דמסתפינא היה נראה לע"ד, ש'שבעה מעמדות ומושבות' היינו בין שניהם, כלומר ד' מעמדות שביניהם ג' מושבות. ובסוף קהלת נרמזו רק המעמדות (שהם העיקר, מדנוכרו במשנה), ובראש, שהוא כולל, יותר נרמזו גם המושבות. ובלשון הרמב"ם פ"ב באבל אין הכרע, אבל בטויו"ד (שעו) מפורש ז' ישיבות. (עפ"י 'בדרך טובים').

— על מקורה של השיטה המובאת ברשב"ם בענין השדים המתלויין לחזורין מבית הקברות — ע' שו"ת הגאונים — שערי צדק ד, כ; רבנו גרשום כאן; אור זרוע; טור יו"ד שעו; ובמובא בספר הזכרון לרב נסים מאת מ' בניהו — סדר שיש; 'מנהגי ישראל' ח"א פרק כט.

(ויש בדומה לזה (בברכות נא.), שאמר לו מלאך המות לרבי יהושע בן לוי: '... ואל תעמוד לפני הנשים בשעה שחזרות מן המת, מפני שאני מרקד ובה לפניך...').

ומה שהקשה רשב"ם לטעם זה מה ענינו לז' הבלים — יש לומר לכאורה, דכלפי ששרש הנשמה

הטהורה מטפס ועולה בכל שבעה ריקיעים אל מקור חוצבה — כסא הכבוד שמעליהם, כך ובמקביל נאחזים השדים דרי מטה בחלקי הנשמה שדבקו אל החומר וילכו אחרי ההבל, ופושטים גם בקרובים הקשורים בנפטר ובהבלי, (ולפירוש רשב"ם צ"ב למה קרובים דוקא), וצריך ז' מעמדות להינתק מהם. וכל מושב מנתק חלקים עדינים יותר הקשורים בהבלים ה'קלים' יותר, (וכידוע שיש 'שדין נוכראין' ו'שדין יהודאין' וכו'. וכן בהבלים מנו רז"ל כמה מיני הבלים).

(ותוך כדי ניתוקם מן הקרובים, מנתקים גם את הנפטר מהם, שישובו כל חלקי נפשו למעלה, וישוּב העפר אל הארץ כשהיה במנוחה שלימה. ועיין ב'עקידה' (פ' וזאת הברכה), דמרע"ה (נשמת הבל כידוע, שמהביל כל עניני עוה"ז), לא נתקשרה נשמתו בגופו כלל ועיקר, ותיכף לסילוקו יצאה כל נפשיותו מגופו, ושב להיות עפר גמור וכך נאה לו, ועל כן לא ידע את את קבורתו, עיי"ש).

ומה שהקשה עוד רשב"ם אם משום שדים, יהיו עושין כן בכל מקום ולמה תלי במנהגא. יש לומר שאם אין עושין המעמד כהוגן, יכול הוא להזיק ולקשר דווקא אחיות השדים בקרובים, ועל כן מוטב או לבטלם בדרך התעלמות גמורה ע"י אחיזה בפשיטות באמונה הכללית ש'אין עוד מלבדו', (וכר' חנינא שלא דאג ממעשי כשפים מהאי קרא). והוא כענין מה שאמרו (בפרק 'עריבי פסחים') 'דלא קפיד לא קפדינן בהדיה' — שאם אינו רגיש לראות אותם בחוש, מוטב לו שלא יכניס עצמו לחשוב ולעסוק בהם.

ובזה מובן מדוע אמרו 'אין עושין אלא במקום שנהגו'. וגם הקפידו האמוראים על זה שנהגו לעשות במקום שלא נהגו בדבר, ואמרו שטעה בתרתי ובתלת ובארבעה, דקשה לכאורה, יעשה ומה בכך.

(וביהודה, שהוא מקום תלמידי חכמים, שכיחי מזיקין טובא, שבאים להתחכך בהם, וכדאמרו בברכות (ו): כל חד וחד מינן (מת"ח) אלפא מימיניה ורבבתא משמאליה. והם כמעט נראים בחוש (ע"ש), לכן היו נוהגים במעמד ואף ידעו לעשותו כהוגן.

ובזה מובן טעם נוסף שהמעמד נעשה לא פחות מעשרה אנשים (ע' מגילה כג) — לפי שהשכינה בתוכם ואין שטן ולא פגע רע.). ('בדרך טובים').

(עוד יש פנים להבין ענין השדים שהזכירו, על דרך שפרש ב'ערוך השלחן' (או"ח רכ"א) בענין 'חלומות ע"י שד' המוזכרים בגמרא — שאותם הבלים העולם שהאדם הפשוט שקוע בהם, הם השדים הגמורים, השודדים הצלחתו האמיתית, ואותם חלומות הבאים מחמתם — אין בהם ממש. ואף כאן הוי אומר, בחזרה מבית הקברות, דעתו של האדם ההמוני שאינו קשור לתורה וליראה, יכולה להיטרד מעליו, ועלול הוא לשגות במעשיו, אם מחמת דכאון-רוח ועצב ויאוש, אם מחמת מחשבה ע"ד 'אכול ושתה כי מחר נמות', ועל כן הנהיגו אותם מעמדות ומושבות, כדי להתבונן וליישב הדעת, ולהשיב אל הלב את הידיעה, כי הגוף הגשמי, וכל שאר עניני העולם הוה החומריים — הכל הבל אין בהם ממש, (ואדרבה, דוקא ע"י ההבלת העוה"ז באה השמחה האמתית, שלכן קוראים 'קהלת' בסוכות זמן שמחתנו — כמוש"כ ב'צדקת הצדיק' רב). ורק יראת השם ושמירת מצוותיו — זה כל האדם. נמצא אם כן שגם הפירוש השני, המובא בגאונים, קרוב בענינו לפירוש הרשב"ם, ומיושבות הקושיות שהקשה הרשב"ם).

דף קא

'אי לבראי הא קמיתדשי להו?' — פרשו הראשונים, שסיבת התמיהה משום בזיון המתים, לפי שעומדים שם בקביעות. (ערשב"ם ורישב"א. ואילו משום איסור הנאה מן הקבר, ע"י הדריכה על העפר שמעליו

דף צט

קנת. כרובים שעשה שלמה — ממה היו עשויים, כיצד היו עומדים ומהי מידתם?

הכרובים שעשה שלמה היו מעץ שמן מצופין זהב, עומדים על רגליהן בקרקע הבית (מחברין לו. ע' ריעב"ץ), אחד מימין הארון ואחד לשמאלו — בצד מערב, (רשב"ם). ויש שיטות חלוקות בדבר — ע' בתוס' לעיל כה. בשם ריעב"א; 'מנחת חינוך' צה, יג), ובכנפים פרושות, קצה כנף האחד נוגע בכותל הצפוני של קדש-הקדשים, וכנף חברו המרוחק מגיע לכותל דרומי. (ואפשר שעמדו בקו אלכסוני ולא ישר, או בשני קוים אלכסוניים הנפגשים באמצע. ע' מהרש"א).

לדעה אחת היו פני הכרובים איש אל אחיו — בזמן שישראל עושיין רצונו של מקום, ובזמן שאין עושיין — פניהם לבית. לדעה אחרת היו פונים איש אל אחיו ומצודדים לבית, כתלמיד הנפטר מרבו. (וגם דמותם כדמות תינוקות של בית רבן). משך כל כנף — חמש אמות. הכנפים, אפשר שהיו כמבנה של כנפי תרנגולים, המקורבים זה לזה ממעל לגוף, ואפשר שהיו מכופפין מעט, ואפשר שהכנפות הפנימיים שהגיעו זל"ז, היו משופלים ופרושים זה על זה מעט.

גובה הכרובים עשר אמות, (שליש מגובה הבית), ומקום הכרובים אינו מן המדה.

דפים צט — ק

קנט. א. מי שהיתה דרך הרבים עוברת בתוך שדהו, נטלה ונתן להם מן הצד — מה דינו?

ב. רבים שבררו דרך לעצמם בשדה של פלוני — האם מה שבררו בררו?

ג. האם 'הילוך' קונה?

א. מה שנתן נתן, ושלו לא הגיעו, (לפי שמיצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו, וגם את שלו הפסיד משום קנס. רשב"ם), שהרי נתנתו רעה ופוגעת בחלק מן האנשים, שמחמת עליהם את הדרך (רב אשי), או משום גזרה שמא יתן להם דרך עקלתון. (ר"ז משמיה דרבא). ולדעת רב משרשיא מדובר כשנתן דרך עקלתון, אבל בלא"ה — הגיעו. (בעל המאור כתב שלהלכה מה שנתן — לא נתן, אלא חוזר אליו, שהרי זו מחילה בטעות. ורק לדעת ר' אליעזר (שמשתנה אליביה) מה שנתן נתן. ואולם שאר הפוסקים חולקים על שיטה זו).

ב. רבי אליעזר אמר: מה שבררו בררו. ולפי דעה אחת מדבר כשאבדה להם דרך באותה שדה. ולפי דעה אחרת מדבר כשלא אבדה דרך וקונה בהליכתם, (ומזה ששתק ולא מיחה משמע שמחל. מפרשים), אלא שלדעה זו אין הלכה כר"א.

ג. לר' אליעזר, הילוך קונה. ולרבנן — אינו קונה אלא במעשה 'חוקה' המועיל לקרקע וכדו'. (והלכה כחכמים. חו"מ קצב, ט). מלבד בשביל של כרמים שאינו עשוי אלא להילוך — הילוך מועיל לקנותו לכל הדעות.

דף ק

קס. כיצד סדר 'מעמד ומושב' שעושיין אחר המיתה, ומהם פרטי הלכותיו?

סדר מעמד ומושב שעושיין על המת — במקום שנהגו בלבד — כך הוא: בחזרתן מן הקבר הולכין מעט ויושבים לנחם האבל, לספר בשבחי המת וכדומה, ולהרבות בבכי ולתת איש אל לבו לשוב בתשובה — כי חיי האדם הבל המה. ואומר להם עמדו יקרים עמדו, והולכים מעט, וחוזרים ויושבים ('שבו יקרים שבו'), ואומר לפניהם דברים

נוספים — כן עושים שבע פעמים. (כנגד שבעה 'הבלים' שבקהלת. ויש שכתבו להברחת שדים המלווים את החוזרים מבית הקברות. והרשב"ם דחה דעה זו).
אין עושים 'מעמד ומושב' אלא ביום הראשון לקבורה (או בלילה שלאחריה), ובבית הקברות, (ב'בית ארבעת קבין').
ואין פוחתין משבעה מעמדות למת, ואין עושין מעמד בשבת. (ולדעת ר' יהודה, אין עושין קינות ובכי במעמד. וזהו שאמרו לו, אם כן ניתן לעשות אפילו בשבת. וע' ר"י בן מגאש; פסקי הרי"ד; נמו"י). [ואין עושים מעמד ומושב פחות מעשרה]. (עפ"י רשב"ם. וע' רמב"ם הל' אבל יב, ד).

דפים ק — קא

קסא. העובר מעל מערות קבורה — האם הוא נטמא, ומדאוריתא או מדרבנן?

הרי הוא טמא. אלא שיש להבחין בין קבר סתום לקבר פתוח (לחלל המערה וכדו'), ובין אם יש פותח טפח בקבר או אין, וכדלהלן; —
לשיטת הרשב"ם, (כבאור התוס'), אם יש טפח פנוי בין המת (הארון) לתקרה — אינו טמא מן התורה אלא מדרבנן, גזרה אטו אין בו פותח טפח. וכתב הריב"ם שזה דוקא בקבר פתוח, אבל בקבר סתום מטמא הקבר מכל סביביו כאהל, ואף המאהיל שלא כנגד המת — טמא. ואם אין טפח פנוי, הטומאה בוקעת ועולה כנגד המת בלבד, בין בקבר פתוח בין בסתום.
לר"י — בקבר סתום, לעולם מטמא מכל סביביו באוהל, בין אם יש טפח פנוי בין אם אין. ובפתוח, אם יש טפח פנוי — אינו מטמא למעלה (מה"ת, כנ"ל), ואם אין טפח — מטמא כנגד המת.
שיטת הראב"ד (טומאת מת, ז) — קבר בין סתום בין פתוח שיש בו טפח פנוי — אינו מטמא באהל אלא במגע. ואם אין חלל טפח, טומאה בוקעת ועולה. (ע' חו"א אהלות ו, כא; שו"ת אג"מ יו"ד ח"ב קסז).

דפים קא — קב

קסב. א. מאי נפקא מינה במחלוקת חכמים ור' שמעון בענין מבנה מערות הקבורה?

ב. האם מותר לקבור מת בעמידה, או בצורה אחרת? והאם מותר לכוות קבר על גבי קבר אחר?

א. נפקא מינה למוכר מקום לחברו לעשות לו אחוזת קברות, (שכך היה מנהגם, בשכונת קברות אחת לכל המשפחה), וכן המקבל מחברו לעשות לו קבר. וכן נפ"מ לענין המוצא שלשה מתים, מהו שיעור המרחקים שביניהם שיש לחוש לשכונת קברות, שאו קנו מקומם ואסור לפנותם. ומה המרחק הנצרך לבדוק מאותו מקום, לזוודא שאין שם מתים נוספים, (אם בא לעשות שם טהרות) — כמפורט בגמרא. (וכן יש לשמוע ממחלוקתם, ומדעת רשב"ג, לענין שיעור ההרחקה הנדרשת בין קבר לקבר).
ב. קבורה בעמידה — ר' יוסי בר' חנינא נקט שמותר, ואולם תמהו על כך מדברי ר' יוחנן שאסר לעשות כן משום בזיון, (כקבורת חמורים'). ומנהג ישראל שהמת מושכב כדרכו, ולא יושב או ראשו בין ירכותיו, (כמנהג עכו"ם בזמנם).
מתבאר מתוך הסוגיא שאין מניעה לעשות קבר על גבי קבר. (ואולם נחלקו הפוסקים בשיעור ההרחקה שביניהם).